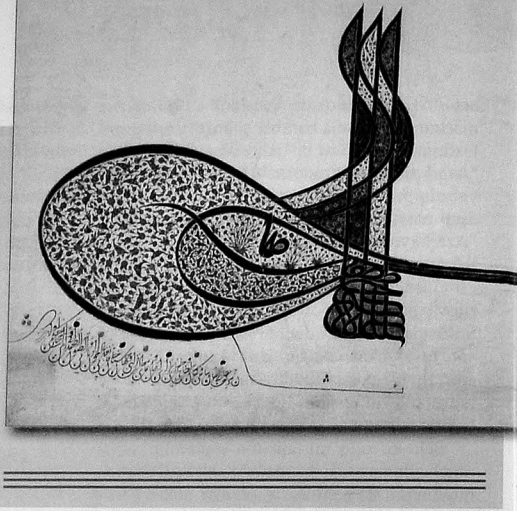

Aşiq ədəbiyyatının yaranma tarixi uzaq keçmişlərlə bağlıdır. Ozan-aşiq sənəti türkdilli xalqların xalq ədəbiyyatının ən zəngin qolunu təşkil edir. Aşiq şeirini başqa poeziya nümunələrindən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri onun saz, söz və musiqinin ahəngi, təbiəti ilə uyurluğudur, daha doğrusu, aşiq şeirləri ilə klassik saz havaları arasında qırıılmaz bağlılıq mövcuddur. Saz musiqisi və aşiq şeiri söz yaradıcılığını şifahi yolla yaymaq imkan və gücünü daha çox qoruyub saxlaya bilməmişlər.

Azərbaycan aşiq ədəbiyyatı və türk saz şairləri

Tədqiqatçılar varsaq, ozan və hətta sayacıni da aşığın soy-kökü hesab edirlər. Ozanın qopuzu, söyü (qoş-qusu), oğuznaməsi olduğu kimi, aşığın da ona uyğun gələnsəzi, qoşması və dastanı vardır. Bu ulu sənətin Dədə Qorqud, Dədə Gügü, Dədə Qürbat, Dədə Çoban və Dədə Yediyar kimi tanınmış, şöhrətli dədə ozanları, Şirvanlı Qasım, Miskin Abdal, Dirili Qurbani, Tufarqanlı Abbas, Xəstə Qasım, Abdalgüləbli Valeh, Şəmkirli Hüseyin və Aşiq Ələsgər kimi yaradıcı ustad aşıqları olmuşdur ki, onların zəngin ədəbi irsləri, yaradıcılıq və ifaçılıq ənənələri bu gün də bir örnək kimi yaşamaqdadır (6, s.103). Ozan-aşiq sənəti Azərbaycan el ədəbiyyatının ən zəngin qolunu təşkil edir. Bu yaradıcılıq aləmi geniş, çoxşaxəli olduğu qədər də qədimdir. O, öz rüşəsinə xalqın bədii təfəkküründən almışdır.

Qədim saq (türk), hun, göytürk və uyğurların (miladdan əvvəl VII əsrdən b.e. XI əsrinədək) geniş mənalı mənqəbə və dastanlarının ("Alp Ər Tonqa", "Oğuz Qağan", "Boz qurd", "Törəyış",

"Köç" və s.) yaranıb yaşamasında sübhəsi ki, ozanların rolu az olmamışdır (1, s.211).

Ümumiyyətlə, qədim dövrlərdən etibarən Türkiyədə məşhur alimlər, şairlərlə yanaşı xalq arasında böyük nüfuzə malik olan aşıqlar da yetişməyə başlayıblar ki, onlara "ozan" deyə müraciət edilirmiş (5, s.8).

Ozan-aşiq sənətinin inkişafı mərhələlərini üç dövrə bölmək daha doğru olar: VII-XII əsrlərdə ozan yaradıcılığı dövrü; XIII-XVI əsrlərdə ozan və aşığın müştərək yaradıcılıq dövrü; XVI-XX əsrlərdə aşiq yaradıcılığı dövrü.

Mükəmməl türk ədəbiyyatının yaranmasında, xalq şeirinin yaşayıb inkişaf etməsində Quloğlu, Katibi, Qayıqçı Qul Mustafa, Aşiq Üsküdarı, Kəşfi, Aşiq Xəlil, İbrahim, Qul Dəvəci, Kamil, Bənlil Əli, Qazi, Aşiq Həsən, Dəmirçiöglü kimi sənətkarların mühüm rol oynamışdır. Bu sənətin inkişafında Aşiq Ömər, Gövhəri və Qaracaoğlu kimi saz-söz ustaları da geniş şöhrət qazanmışlar.

Türk dilində poeziya iki istiqamətdə-şifahi xalq poeziyası ilə bağlı heca vəznində və əruz vəz-

nində inkişaf edirdi. Əruz vəznini ilə birlikdə Türk şeirində məsənəvi, qəzəl, qəsidə kimi şeir formaları da kök sald.

VII əsrdən başlayaraq XII əsrə qədər ozan yaradıcılığı böyük təkamül yolu keçmiş, bu dövrdə ozanlar qədim əsatir və əfsanələrdən, oğuzların döyüşlərindən, ailə-məişət və həyat hadisələrində-nistifadə edərək, boy boylamış, oğuznamələr düzüb-qoşmuş, nəhayət, XI-XII əsrlərdə özünün ən yüksək inkişaf mərhələsinə yüksəlmiş və "Dədə Qorqud" kimi ölməz bir abidə yaratmaq qüdrətinə malik olmuşdur. Hələ XIII əsrdən başlayaraq Aşiq Paşanın, Yunus Əmrənin və Şirvanlı Molla Qasımın aşiq adını daşımaları da bu müləhizəni həqiqətə yaxınlaşdırır. Tədqiqatçı-alim İ.Əbbaslı yazır ki, XII-XIV yüzilliklərdə fəaliyyət göstərən bəli sənətkarlar xalq şeirinin nümayəndələri olsalar da, onları aşiq ədəbiyyatından ayırmaq çətindir. Bu şairlərin yaradıcılığı aşiq sənəti, aşiq ənənəsi ilə sıx bağlı olmuşdur (1, s.212).

Aşiq yaradıcılığının özünəməxsus qanunauyğunluqları vardır. O, Azərbaycan xalqının ictimai və bədii-estetik fikir tarixində, mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Aşiq təkcə öz yaratdığı saz-söz və dastan sərəvətinin sahibi kimi məhdudlaşmamış, eyni zamanda yüz illər boyu bütövlükdə Azərbaycan folklorunun əsas hissəsinin daşıyıcısı, yadadıcısı və yayıcısı kimi sərəfli bir vəzifəni də yerinə yetirmişdir (6, s.100).

Azərbaycanda tanınmış folklorçu, tədqiqatçı-alim Sədnik Paşa Pirsultanlı aşıqları əsasən, üç qrupa ayırır. Birinci qrupa ustad aşıqlar daxildir. Onlar aşiq sənətini yaşadan və inkişaf etdirəngörkəmli sənət ustalarıdır. Molla Qasım, Yunus Əmrə, Qurbani, Aşiq Abbas Tufarqanlı, Sarı Aşiq, Xəstə Qasım, Qaracaoğlu, Aşiq Ələsgər və başqaları bu qrupa daidirlər.

İkinci qrupa ifaçı aşıqlar daxildir. Bunların şairliyi, fərdi yaradıcılıq istedadı olmasa da, gözəl səsə, yaxşı saz çalmaq və məclis aparmaq qabiliyyətinə malik olurlar. Üçüncü qrupa aşiq poeziyası üslubunda şeir yaradan el şairləri daxildir.

Türk ədəbiyyatı tarixində aşıqlar saz şairləri adı ilə də tanınırlar. XIII yüzilliyin sonu-XIV əsrin başlanğıcında yaşamış və Yunus Əmrə üslubunda yazdığı şeirlərinə görə xalq ozanlarına yaxınlaşan şair Əli Aşiq (Aşiq) Paşa təxəllüsü ilə bu söz-termini öz adında qoruyan ilk sənətkarlardan olmuşdur. Türk dilində iki irihəmk ədəbi əsər Aşiq Paşanın "Qəribnamə" poemasıdır. XV-XVI əsrlərdə

Əhməd Çələbi, İbrahim kimi xalq şeiri nümayəndələri bir ifaçı-sənətkar monasını daşıyan aşiq terminini öz adları ilə yanaşı işlətməmişlər.

XVII-XVIII əsrlərdə onlar milli çalğı aləti olan "çöyür"də çox çaldıqlarına görə saz şairlərinə bəzən "çöyürçü" də deyirlərmiş (5, s.9). Məşhur türk ədəbiyyatşünası və tədqiqatçısı F.Köprülünün sözlərinə görə, saz şairləri müxtəlif dövrlərdə "kopuz", "bozuk", "tanbura" kimi çalğı alətləri işlətməmişlər (9, s.171). Türk ədəbiyyatı tarixində də aşıqlar qavaldan başlamış kopuz adlanan milli çalğı aləti olan sazlara qədər müxtəlif musiqi alətlərində məhəbbət və qəhrəmanlıq tərənnümü edən dastanlar, rəvayətlər söyləyərək, gözəl şeir nümunələri yaradaraq, demək olar ki, hər dövrdə xalqın hörmətini və məhəbbətini qazana bilməmişlər.

Aşiq şeirinin türk dili və ədəbiyyatının saflaşmasında müəyyən rolu olmuşdur. Türk şeirinin yaşamasında, onun divan şeiri üzərində üstünlük qazanmasında aşiq-şairlərin rolu, xidməti böyükdür. Türk saz-söz şairləri xalq şeirinin müxtəlif formalarında əsərlər yaratmış, onların unudulmasının, aradan çıxmasının qarşısını almışlar. Müxtəlif əsrlərdə Türkiyədə elə görkəmli aşıqlar yetişmişdir ki, onların əsərləri bu gün də tədqiq edilir və xalq tərəfindən sevilir.

XVII əsrdə yaşamış Qayıqçı Qul Mustafa, Katibi, Aşiq, Dəmirçiöglü kimi saz şairləri öz yaradıcılıqları ilə aşiq ədəbiyyatını daha da zənginləşdirmişlər. Sadə, səmimi, lirik bir dillə deyilmiş əsərlərin müəllifləri olan bu aşıqlar eşq, sevgi, qəhrəmanlıq tərənnümü edən şeirlər söyləmişlər.

Bu dövrdə klassik ədəbiyyat da xalq şeirinə müəyyən dərəcədə təsir göstərirdi. Bəli ki, XVII əsrdə yaşamış bir çox aşıqlar yalnız heca vəznində və milli şeir formalarında şeir deməklə kifayətlənmirdilər. Onlar əruz vəznində və bəzi klassik nəzm şakillərində də şeirlər söyləyirdilər (5, s.17).

Türk aşıqlarının şairləri bir tərəfdən türk poetik sərəvətinin bəhrəsindərsə, digər tərəfdən Azərbaycan aşiq şeirinin tərkib hissəsi kimi Qurbani, Aşiq Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşiq Ələsgər şeirinin forma, məzmun və ahənginə çox bənzəyir. Türk-Azərbaycan şeirinin, Türk saz aşıqlarına Azərbaycan aşıqlarının doğmalığını göstərən cəhətlər çoxdur. Yaradıcıları aşiq şeiri nümunələrinin xalqa darin köklərlə bağlılığı, lirik axarlılığı, şair həssaslığı, dini-fəlsəfi baxımdan eyni olması bu sənətkarları yaradıcılıq baxımından bir-birinə yaxınlaşdırır.

Azərbaycan aşıqları Qafqazda, eyni zamanda bütün türkdillil xalqlar arasında hörmətlə qarşılanmışlar. XVII-XVIII əsrlərdə aşıq ədəbiyyatı, aşıq şeiri o qədər geniş yayılmış, elə böyük şəxsiyyətlər yetişdirmişdir ki, yazılı ədəbiyyatın önündə getməyə, ona istiqamət verməyə başlamış, müxtəlif ədəbi məktəblərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu proses gürcü və ermənilər arasında da geniş yayılmışdır. "Gürcü ədəbiyyatı tarixində deyilir: "XVII-XVIII əsrlərdə Gürcüstanda aşıq poeziyası çox geniş bir şəkildə yayılır". "Erməni xalqının tarixi" adlı bir cildlik kitabda isə yazılmışdır ki, "XVIII əsrdə Ermənistanda aşıq şeiri böyük bir qüvvə ilə çiçəklənməyə başlayır (7, s.55).

Dağstanda da Azərbaycan aşıq şeiri səpgisində Azərbaycan dilində yazan şairlər yetişmişdir. Miran, Sayat-Nova, Mirzəcan Mədətov, Aşıq Avak, Kəçxürlü Səid və başqaları bunların sırasındadır. İstedadlı alim və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixinə öz adını ustalıqla yazmış alimlərdən olan Mirəli Seyidov Azərbaycan və Türk aşıq ədəbiyyatının gözəl nümunələrindən olan "Əsli-Kərəm", "Koroğlu", "Aşıq Qərib, "Şah İsmayıl" dastanlarının hələ XVI-XVII əsrlərdə ermənilər içərisində məşhur olduğunu göstərmişdir.

El ədəbiyyatının qabaqcıl nümayəndələrindən

sayılan, bu mədəni irsi qoruyub-yayan insanlar sənət meydanına təsadüfən gəlməmişlər. Onlar öz istedad və bacarıqları ilə fərqlənmişlər. Aşıq-aşıq adlanan bu insanların yaratdıqları sənət əsərləri isə əsrlərdən keçərək bu günümüzdə qədər zəngin bir xəzinə kimi gəlib çıxmışdır.

Professor Nizami Cəfərovun sözləri ilə desək, aşıq sənəti bizim üçün birləşdirici bir misiyədir. Həm bizim yaratdığımızdır, həm də bizə birləşdirən bir hadisədir. Aşıq sənətinin musiqisini, şeir texnologiyasını, dastan yaradıcılığını, epos yaratmaq hissiyyatını təhlil eləsək görürük ki, bu, çox mükəmməl, zəngin və olduqca da mürəkkəb bir hadisədir. Amma olduqca da sadəliyi var. Yəni yaradılması baxımından elə bil xalqın təbiətinə yazılıb ki, sən bu mürəkkəbliyi çox rahat şəkildə yaşat, çox rahat şəkildə yarat. Bu da xalqın fəlsəfəsidir və bu gün üçün çox əhəmiyyətli (3).

● Fatih CƏVİK,
Azərbaycan Beynəlxalq Təhsil Mərkəzi
Qafqaz Universitetinin dissertantı

Ədəbiyyat

1. İ.Abbaslı. Folklorşünaslıq axtarışları. I cild. Bakı. "Nurlan" - 2012.
2. Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr. I cild. Bakı. "Şərq-Qərb" - 2005.
3. Aşıq sənəti tarixi missiya daşıyan bir sənətdir. www.turkbir.info.
4. P.Əfəndiyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı. "Maarif" - 1981.
5. Kitabı-Dədə Qorqud ensiklopediyası. II cild. Bakı. Yeni Nəşrlər Evi - 2000.
6. X.Quliyeva - Qafqazlı. Qaracaoğlan. Bakı. "Elm" - 1985.
7. S.Pirsultanlı. Ozan-aşıq sənətinin nəzəri məsələləri. Bakı. "Ozan" - 2008.
8. M.Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları. Bakı. "Elm" - 1972.
9. V.Vəliyev. Azərbaycan folkloru. Bakı. "Maarif" - 1985.
10. F.Köprülü. Edebiyat Araşdırmaları. I cild. Ankara - 1966.

Резюме

Поэзия ашугов всегда была любима простым народом. Искусство Азербайджанских и турецких ашугов-совокупность поэзии, искусства рассказывания историй, танцев и вокальной инструментальной музыки. Ашугская традиция у обоих народов начинает развиваться с XV-XVI вв. но само искусство имеет более древнюю историю, например озаны творили ещё в X-XI вв.

Ключевые слова: Ашугская литература, саз, гопуз, озан, Деде Коркут, древнетюркские дастаны, Ашуг Паша, Юнус Эмре, Ашуг Аббас Туфарканлы, Караджаоглан, Ашуг Алескер.